

Riskó Kata SZABOLCSI, KODÁLY ÉS A VERBUNKOS FOGALMA*

„Sokat beszélünk újabban a ’verbunkos’-ról, de keveset tudunk róla. Egy stílust akkor ismerünk, ha feltűntét, virágzását, hervadását letűntéig nyomon tudjuk követni, pályáját, elterjedését térképezni, törvényszerűségeit fejlődése minden fokán megállapítani, a jellemző közhelyeket, egyéni eltéréseket meg tudjuk határozni” – kezdi Kodály Zoltán a „Mihálovits Lukács három magyar nótája” című 1951-es cikkét.¹ A részletes stílusvizsgálat szükségességét hangsúlyozó, gyakran idézett mondat jelzi, hogy a rövid cikk – Kodály számos más írásához hasonlóan – az addig ismeretlen 19. századi kottakiadvány elemzésén túl iránymutatás a zene-tudomány számára. A zeneszerző a „verbunkos” fogalomra is kitér. Rámutat arra, hogy a szóban forgó darabokon ritkán szerepel e cím, s megjegyzi: „Képtelenség is a legmagyarabb magyar táncot és zenéjét idegen névvel megcsúfolni.”² A kifejezés Kodály által sem tagadott előfordulása és e mondat közötti ellentmondás világossá teszi, hogy a zeneszerző véleménye a saját korának szól, amely a „verbunkos” kifejezést általánosan használta a stílusra és a darabokra egyaránt. Erre utal az is, hogy noha a forrásokban valamivel gyakoribb „verbung”, „verbunk” és hasonló alakváltozatok szintén a német „Werbung” szóból erednek, Kodály csak a „verbunkos” kifejezést említi.

Mind e megállapítás, mind pedig a programadó írás keletkezésének indítékait is rejtő nyitómondat a korabeli zenepolitikai diskurzus fényében értelmezhető. Az *Új Zenei Szemle* e cikket is magában foglaló száma az 1951. november 17–25. között megrendezett I. Magyar Zenei Héthez kapcsolódva jelent meg, Kodály írása közvetlenül Asztalos Sándornak a Hét elé írt „útravalója” után szerepel. A szovjet mintára szervezett és plénumnak nevezett seregszemen az előző évek új műveiből válogató hangversenyeket követő ideologikus vitáknak, a művek bírálatainak központi kérdése volt az, hogy a zeneszerzők mennyiben valósították meg a

* A tanulmány a BTK ZTI 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum „Zene és zeneélet a 20. századi Magyarországon” címmel rendezett konferenciáján, 2021. május 7-én tartott előadás alapján, az NKFIH 142100 számú pályázatának keretében, Dalos Anna vezetésével végzett „Zene és zeneélet a Horthy-korszakban” című kutatás részeként készült. A szerző a BTK Zene-tudományi Intézet kutatója.

1 Kodály Zoltán: „Mihálovits Lukács három magyar nótája”, *Új Zenei Szemle* II/11. (1951. november), 5–8., ide: 5.

2 Uott, 6.

19. századi magyar zenei stílus beemelését kompozícióikba.³ A „haladó hagyományak” minősített stílus felhasználására vonatkozó elvárás azonban már jóval korábban megfogalmazódott.

Andrej Alekszandrovics Zsdánov, a szovjet kultúrpolitika irányítója 1948-ban lépéseket kezdeményezett a zene megreformálására. A Szovjet Kommunista Párt központi bizottságában elmondott felszólalásában a klasszikus hagyományokra, azaz elsősorban a 19. századi orosz zenére támaszkodó zeneszerzést tekintette követendőnek. Míg Glinka, Csajkovszkij, Rimszkij-Korszakov, Dargomizsszkij és Muszorgszkij szerinte a nép lelkét fejezték ki, és a nép zenéjéből merítettek, az ezzel szembeállított formalizmust Zsdánov népellenesnek minősítette.⁴ A 19. századi nemzeti zene és a népzene, illetve a népiesség egységként jelent meg a párt központi bizottságának 1948. február 10-i, magyarul először a *Szabad Népb*ben közzétett határozatában is, amely Vano Muragyeli *A nagy barátság* című operája kapcsán elítélte a klasszikus zenei alapelvektől való „formalisztikus elhajlásokat”, és a mű alapvető hibájának tekintette egyrészt a klasszikus zenei, különösen az orosz operai hagyományoktól, másrészt a néptől való eltávolodást.⁵ A 19. századi orosz operai hagyomány népiségét hangsúlyozta D. Oszipov, az állami orosz népi zenekar művésze a Vörös Hadsereg lapjának a határozatot nyilatkozatok formájában értelmező cikkében: „Nagy zeneszerzőink – Glinka, Csajkovszkij, Muszorgszkij, Rimszkij Korszakov – művei éppen azért kedvesek az orosz ember szívének, mert mélyen a népben gyökereznek.”⁶

A népzeneből merítő új szovjet zene ideáját a *Zenei Szemle* olvasói már az előző évben megismerhették. Szabó Ferenc, a Szovjet–Magyar Társaság zenei előadója mint reprezentatív szovjet cikket választotta közlésre Borisz V. Aszafjev „Szovjet zene és zenekultúra” című írását, amely a műzenére nézve a népi zene ihlető szerepét tekintette kívánatosnak.⁷ Az 1948-as határozatra reagáló magyar zenészek, zenei írók a határozat szellemiségétől több vagy kevesebb távolságot tartó írásaikban rendre utaltak a kortárs zene népivel való kapcsolatának kérdésére, és arra, hogy ezt a magyar kultúrában Bartók és Kodály lényegében már megoldotta.⁸ Különösen hangsúlyos ez Vargyas Lajosnál, aki ebből kiindulva a magyar zeneművészetet mint előrébb járót állította be, amelynek a szovjet po-

3 Tallián Tibor: *Magyar képek. Fejezetek a magyar zeneélet és zeneszerzés történetéből 1940–1956*. Budapest: Balassi Kiadó, 2014, 289–301.; Péteri Lóránt: „Szabolcsi Bence és a magyar zeneélet diskurzusai (1948–1956)”, II. rész, *Magyar Zene* XLI/2. (2003. május), 237–256., ide: 242–244.

4 [Szerző nélk.]: „A. A. Zsdánov felszólalása a szovjet zenei szakemberek tanácskozásán a SZUK/B/P Központi Bizottságában (1948)”, *Zenei Szemle* II/1. (1949. március), 16–27., ide: 19–20.; ld. még: [Szerző nélk.]: „A. A. Zsdanov bevezető beszéde a szovjet muzikusok kiküldötteinek tanácskozásán”, *Zenei Szemle* I/7. (1948. szeptember), 346–350.

5 [Szerző nélk.]: „A Szovjetunió Kommunista Pártjának bírálata a szovjet zenei irányzatokról”, *Szabad Népb* VI/39. (1948. február 17.), 4. A napisajtó cikkeit az Arcanum online adatbázisa alapján közlöm.

6 [Szerző nélk.]: „A szovjet nép üdvözli a párt határozatát a zenéről”, *Új Szó* IV/41. (1948. február 19.), 4–5.

7 B. Aszafjev: „Szovjet zene és zenekultúra”, *Zenei Szemle* I/1. (1947), 18–20. és I/4. (1947), 224–226.

8 Péteri Lóránt: „A 'szovjet zene' Magyarországon. Ilja Golovin Budapestre érkezik”, *Magyar Zene* XL/2. (2002. május), 201–212., ide: 201–203.; Tallián: *Magyar képek*, 231–235.

litika által meghatározott cél eléréséhez nincs szüksége hivatalos közreműködésre.⁹ A zeneszerzés hatalmi szóval való irányításának kérdése körül kibontakozó vitában a 19. századi, különösen az akkori magyar zenéhez való viszonyulás nem kapott központi szerepet. Nem utalnak rá az elv mellett teljes mértékben kiálló Szabó Ferenc cikkei sem.¹⁰ Szervánszky Endre csupán a határozatban említett 19. századi orosz zeneszerzők követésének kérdését vizsgálta, a század magyar zeneművészete helyett Kodály és Bartók Palestrinához, Bachhoz, Beethovenhez visszanyúló klasszicizmusát állította példaként.¹¹ A „klasszikus hagyományok” kapcsán a Kodály és Bartók számára forrást jelentő Palestrina, Bach, Händel, Beethoven nevét említette Vargyas is, míg Erkel és Lisztet egyértelműen a két nagy 20. századi magyar zeneszerző mögé helyezte. Sőt, az orosz zeneszerzőket is megítélte aszerint, hogy zenéjük mennyiben támaszkodik a népzeneire. Ilyen szempontból – elsősorban Csajkovszkijjal szembeállítva – egyedül Muszorgszkijt ismerte el követendőként.¹²

Lányi Viktor egy éles hangú cikkben, Vargyast megnevezve reagált,¹³ majd valószínűleg az *Énekszó* egyházi hangnemekről írt cikkeire utalva¹⁴ egyszerre fenyegette a szovjet irányítást megkerülhetőnek vélőket, a Magyar Kórus kiadót és a Kodály és tanítványai által vezetett énekpedagógiai és kórusmozgalmat, amelynek a Magyar Kommunista Párt egységes mozgalmába való beolvasztását ebben az évben vitték végbe:¹⁵

Vétek volna szemet hunyni a sok tekintetben nagyszerű eredményeket fölmutató Kodályiskola értékeit elsekélyesítő famulusok tevékenysége és az egész irányzat egészségtelen kinövésai előtt. Az az akadémikus elfogultság, mely a pentatónia majdnem kizárólagos, túlzó kultuszával mindent, ami a magyar zenében Erkel és Bartók között történt, „romantika” és „Liedertafel” címen megtagad és ebek harmincadjára vet, veszedelmesen hajlik a formalizmus felé, irreális, tehát haladásellenes. Nem szólva arról, hogy a pentatóniának az úgynevezett egyházi hangnemekkel való rokonsága révén bizonyos erősen üzleti alapon álló zenei orgánumok és kiadóvállalatok gyanús mesterkedése, az ultramontán reakció és destrukció szolgálatába igyekszik, már eddig is nem csekély sikerrel, állítani a népzenei alapon nagy erővel, nagy felkészültséggel megindult zenei nép- és tömegnevelést.¹⁶

9 Vargyas Lajos: „Zene és közösség”, *Válasz* VIII/4. (1948. április), 336–343., ide: 339.

10 Szabó Ferenc: „A Szovjetunió Kommunista Pártjának zenei bírálatáról”, *Társadalmi Szemle* III/4–5. (1948. április–május), 377–380.; uő: „Az 'Új Világ' zenei vitája”, *Új Világ* I/6. (1948. június 18.), 5–6.; uő: „Az 'Új Világ' zenei vitája”, *Új Világ* I/8. (1948. július 2.), 7.

11 Szervánszky Endre: „Formalizmus, hagyomány, népzene”, *Szabad Nép* VI/44. (1948. február 22.), 9.

12 Vargyas: *Zene és közösség*, 339., 343.

13 Lányi Viktor: „A szovjet zene megújulásának magyar tanulságai”, *Új Világ* I/3. (1948. május 28.), 7.

14 Járdányi Pál 1947 márciusában előadást tartott a Zeneművészek Szabad Szakszervezetében az „egyházi hangnemeknek” nevezett modális hangsorok szolmizációjáról. dr. S. E. [dr. Soltész Elekné]: „Márciusi Hírek”, *Énekszó* XIV/77. (1947. március), 16–17. Járdányi előadását Kerényi György az *Énekszó* decemberi számában ismertette: „Népdalaink és a szolmizálás”, *Énekszó* XV/80–81. (1947. december), 7–12. Az 1948. márciusi számban az egyházi hangsorok tanításáról szóló cikke mellett Kerényi énekkortatási módszertani cikkében egyházi dallamok és népi párhuzamaik tanítását mutatta be, egyúttal az *Énekszót* is kiadó Magyar Kórus *Kirelejszom* című, egyházi énekeket tartalmazó új kötetére is utalt. dr. Soltész Elekné: „Néhány szó az egyházi énekek tanításáról”, *Énekszó* XV/83. (1948. március), 11–13.; Kerényi György: „A húsvét dallamai”, *Énekszó* XV/83. (1948. március), 9–11.

15 Tallián: *Magyar képek...*, 249.

16 Lányi: *A szovjet zene...*

A 19. századi magyar zene kérdése mégsem kapott azonnal szerepet a magyar zeneélet szovjet típusú átalakításában. Nem merült föl sem általában e korszak, sem pedig kifejezetten a verbunkos Mihály Andrásnak a Magyar Dolgozók Pártja Kulturpolitikai Akadémiáján 1949 elején tartott programadó előadásában.¹⁷ Mihály elsősorban azt tárgyalta, hogyan alkalmazható a szovjet zenei határozat a kor magyar zeneszerzésére. A határozat szóhasználataival tette fel az általa időszerűnek tartott kérdést, hogy a saját nemzedéke számára viszonyítási pontot jelentő Bartók a zene dekadensnek vagy haladónak mondott irányzatához tartozik-e, azaz formalista-e, vagy sem.¹⁸ Bartók szerinte a *Divertimentó*ban jutott el a műveiben korábban is jelen lévő két irány, a „polgári expresszionizmus” és az „új népi klasszicizmus”¹⁹ szintéziséig, és Mihály a zeneszerzők számára elsősorban a kései Bartók-műveket tekintette példának.²⁰ A klasszicizmust a szöveg más részében mint Bartók célját említette, ekkor is a népiséggel kapcsolva össze: „Bartók életműve az igazi haladó művész harcát mutatja a burzsoá zavar és talajtalanlás ellen a klasszikus, népi gyökerű zenéért.”²¹ A diskurzus változását érzékelteti, hogy több mint egy évvel később, az *Új Zenei Szemle* 1950 júniusában megjelent első számában Csillag Miklós, a Népművelési Minisztérium művészeti főosztályának vezetője a *Divertimentó*t az időközben a fókuszba helyezett verbunkoshoz kapcsolta: „fel kell mérni *haladó hagyományainkat*, a 19. század verbunkos zenéjének leglényegesebb mondanivalóit, azt az utat, amelyik Bartók későbbi műveiben, a III. zongoraversenyben, vagy a *Divertimentó*ban úgy jelentkezik, mint a kivezető út reménye, vagy a régi, elvesztett ösvény újra megtalálásának kísérlete.”²²

1949 tavaszán a 19. századi magyar zene elsősorban Erkel Ferenc *Dózsa György* című operája révén vált a zenepolitikai közbeszéd tárgyává. Az 1867-es premier és az azt követő néhány előadás óta nem játszott mű felújítását már 1945 júliusában politikai elvek alapján szorgalmazta a *Kossuth Népe*ben Sebestyén Ede, aki szerint a „reakciók” a demokratikus szöveg miatt nyomták el az operát.²³ A lap augusztusi híre szerint cikke célta ért: a kultuszminisztérium felszólítására az Operaház a következő évadban bemutatja a művet.²⁴ A számos operafordítása mellett a *Hunyadi László* szövegének átdolgozását is végző Lányi Viktor talán

17 Az előadás összefoglalója a *Szabad Nép* február 6-i számában jelent meg, a *Zenei Szemle* márciusi száma teljes egészében közölte a szövegét. Mihály András: „Bartók és a zenei realizmus”, *Szabad Nép* VII/31. (1948. február 6.), 10.; uő: „Bartók Béla és az utána következő nemzedék”, *Zenei Szemle* II/1. (1949. március), 2–11.; ld. még Tallián: *Magyar képek...*, 259.

18 Mihály: *Bartók Béla és az utána következő nemzedék*, 4.

19 A fogalom előzményeihez ld. Dalos Anna: „Folklorisztikus nemzeti klasszicizmus’. Egy fogalom elméleti forrásairól”, *Magyar Zene* XL/2. (2002. május), 191–199., ide: 198.

20 Mihály: *Bartók Béla és az utána következő nemzedék*, 7–9.

21 Uott, 9.

22 Csillag Miklós: „Az Új Zenei Szemle megindulása elé”, *Új Zenei Szemle* I/1. (1950. június), 1–7, ide: 6.

23 Sebestyén Ede: „Színház. Felújításra vár Erkel Ferenc elfelejtett Dózsa György operája”, *Kossuth Népe* I/69. (1945. július 22.), 4.

24 [Szerző nélkül.]: „A Kossuth Népe cikke nyomán az Operaház bemutatja Erkel: ‘Dózsa György’ című operáját”, *Kossuth Népe* I/80. (1945. augusztus 4.), 4.

személyes indíttatásból is támogatta a mű előadásának ügyét a két kéziratot partitúraoldalt is közlő cikkeivel.²⁵

Az Operaház iratanyagában azonban csak a következő év júliusából találunk adatot ilyen szándékra. Iktatókönyvi bejegyzések szerint az intézmény ekkor beadvánnyal fordult a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz a mű színrevitele és a partitúrájának a Nemzeti Múzeumból való kikérése tárgyában.²⁶ Néhány nappal korábban Komáromy Pál igazgató a *Világnak* arról nyilatkozott, hogy a mű esetleges harmonizálása és hangszerelési munkája Weiner Leóra vár.²⁷ E tervek azonban Komáromy augusztusban bekövetkezett leváltásával és Tóth Aladár ki-nevezésével lekerültek a napirendről. 1948-ban Kenessey Jenő elemzése alapján, amely a *Dózsa* átdolgozását és előadását javasolta, a minisztérium Tóth Aladárhoz fordult, hogy „elgondolását Erkel Ferenc Dózsa György című operájának átdolgozására és színrehozatalára vonatkozólag tegye meg”.²⁸ A művet már 1934-ben idejétmúlnak érző Tóth Aladár²⁹ azonban átdolgozott formában sem tartotta azt alkalmasnak a bemutatásra. A sajtóhírek szerint ezt rádióelőadással igyekeztek pótolni,³⁰ a műsorújságok szeptember 2-án estére tüntetik fel az opera elhangzását a Rádiózenekar előadásában, Fricsay Ferenc vezényletével.³¹

A magyar kulturális élet 1949-ben fokozódó szovjetizálásával együtt újból előtérbe került a *Dózsa György*. A szovjet kulturális delegáció tagjaként Magyarországra érkező Mihail Csulaki zeneszerző az év februárjában a Zeneakadémián a szovjet zeneszerzők újonnan átszervezett szövetségének működéséről és az 1948-as zenei határozat szellemében rendezett, plénumnak nevezett zeneszerzői seregzelemlékről tartott előadásában az új eszméket kifejező operák komponálását a zeneszerzők legfontosabb feladatának nevezte.³² Sárai Tibor a március 13-i *Szabad Népből* rá hivatkozva hiányolta az új, szocialista tartalmat kifejező magyar operákat, és egy lehetséges témaként Dózsa alakját nevezte meg.³³ A Magyar Radikális Párt hetilapja, a *Haladás* erre reagálva felhívta a figyelmet Erkel művére, amelynek „érdemes lenne a muzsikáját korszerűen átdolgozott szövegkönyvvel feltámaszta-

25 Lányi Viktor: „Erkel-Jókai Dózsa-operáját színrehozza az Operaház”, *Képes Figyelő* I/1. (1945. szeptember 1.), [22.]; L. V. [Lányi Viktor]: „Pannonhalmán megtalálták a 'Dózsa György' kottáit”, *Képes Figyelő* I/4. (1945. szeptember 22.), [17.]; ld. még [szerző nélkül]: „Az Operaház idei bemutatói és felújításai”, *Szabadság* I/183. (1945. augusztus 30.), 4.

26 Mind az Operaház, mind a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratanyagának iktatókönyvében megtaláljuk a vonatkozó bejegyzést, azonban egyik másolat sem maradt fenn. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL-OL) XXVI-I-3 34. d. 1946. évi iktatókönyv 554. bejegyzése; MNL-OL-XIX-I-1-i 169. kötet, 1946. évi iktatókönyv 77.435. bejegyzése.

27 S. V.: „Toscanini is vezényel jövőre a budapesti Operaházban”, *Világ* 332. (1946. július 7.), 6.

28 Berlász Melinda–Tallián Tibor (szerk.): *Iratok a magyar zeneélet történetéhez 1945–1956*, II. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1986, 28–40.

29 Tóth Aladár: „Az Operaház félszázados küzdelme”, *Pesti Napló* LXXXV/218. (1934. szeptember 27.), 1–2., ide: 1.

30 [Szerző nélkül]: „A rádió világából”, *Népszava* LXXVI/141. (1948. június 22.), 2.

31 Rádiómelléklet. *Szabad Szó* L/198. (1949. augusztus 29.), 3.

32 [Szerző nélkül]: „A szovjet zene időszerű kérdései. Mihail Csulaki előadása 1949 február 24-én a Zeneakadémián”, *Zenei Szemle* II/1. (1949. március), 28–35., ide: 33.

33 Sárai Tibor: „Az új magyar operáért”, *Szabad Nép* VII/61. (1949. március 13.), 10.

ni”.³⁴ Az Operaház részéről erre nem volt törekvés, nyáron Tóth Aladár a bemutató magyar művek között – a *Háry János* mellett – két Szabolcsi Bence szövegére írt művet, Szervánszky Endre táncjátékát és Kadosa Pál operáját említette.³⁵ Az operaházi előadás helyett a rádió augusztusban és októberben *Dózsa György dalnoka* címmel közvetített hangjátékot Erkel életéről a zeneszerző műveinek részleteivel.³⁶

Novemberben a *Szabad Nép* arról adott hírt, hogy az Operaház új főtítkára bejelentette – a Sztálin születésnapja alkalmából vállalt munkafelajánlás keretében – többek között egy dramaturgiai munkaközösség létrehozásának a tervét. E munkaközösség régi, értékes operákat dolgozna át, elsőként Erkel *Dózsáját*.³⁷ A *Magyar Nemzet* nem sokkal később külön cikket szentelt az opera felújításának, eszerint Nádasy Kálmán és Kenessey Jenő végeznék az átdolgozást.³⁸ A lap megszólaltatta Szabolcsi Bencét is. Szabolcsi 1940-ben a magyar romantikus zenéről írt, két terjedelmes részben megjelent tanulmányában a *Dózsát* a magyar romantikus zene és az egykorú német és olasz nyelvi-technikai eredmények legerőteljesebb drámai összeolvasztásának,³⁹ a *Bánk bánnal* és Mosonyi Mihály *Álmos* című operájával együtt a magyar romantikus zenedráma-gondolat legművészebb megoldásának nevezte.⁴⁰ A *Magyar Nemzet*ben is méltatta a *Dózsa* drámaiságát, és rámutatott felújításának az operán túlmutató jelentőségére, nevezetesen a verbunkos rehabilitálására. A lap megfogalmazása szerint „Egy nagy nehézség van – mondotta Szabolcsi professzor – és pedig az, hogy a nemzeti romantika zenei iránya hitelét veszítette. 1900 körül ugyanis az akadémikusok visszaéltek ezzel az iránnyal és lejáratták. De azt hiszem, sor fog kerülni a verbunkos ’perújítására’, hogy ebből átmenthessük azt, ami értékes vagy mai szóval élve: haladó...”⁴¹ A *Szabad Szó* december 25-én Szabolcsi nevének említése nélkül „egyik kiváló zeneesztétánkat” idézte, és a szilárdan kitűzött cél szellemében fogalmazta meg az elmondottakat. „Erkel zenéjének megszólaltatásával pedig minden bizonnyal megkezdődik a nemzeti zene egyik jelentős korszakának, a *verbunkosnak* ’perújítása’, hogy átvegyük belőle azt, ami értékes és ma is haladó szellemű.”⁴²

34 [Szerző nélkül.]: „Viharok Dózsa György színpadi alakja körül”, *Haladás* V/12. (1949. március 24.), 8.

35 Szabolcsi nevét Tóth csak Szervánszky balettje kapcsán említette, de Szabolcsi írta Kadosa végül 1951-ben bemutatott *Husztai kaland* című operájának librettóját is. p. i.: „Tóth Aladár az Operaház jövő évadjáról”, *Világosság* V/158. (1949. július 10.), 4.

36 [Szerző nélkül.]: „Hétfői krónika”, *Világ* 1243. (1949. július 26.), 4.; [szerző nélkül.]: „A Szabad Nép rádióműsora”, *Szabad Nép* VII/191. (1949. augusztus 18.), 10.; [szerző nélkül.]: „A Szabad Nép rádióműsora”, *Szabad Nép* VII/251. (1949. október 28.), 6.

37 [Szerző nélkül.]: „Az Operaház dolgozói munkaverseny-felajánlással mutatják be Sztálin generalisszimusz születésnapjára a ’Szorocsinci vásár’-t”, *Szabad Nép* VII/260. (1949. november 9.), 6.

38 Somogyi Vilmos: „Új életre ébred Erkel ’Dózsa György’-e”, *Magyar Nemzet* V/274. (1949. november 25.), 4.

39 Szabolcsi Bence: „A magyar romantikus műzene főirányai. Első közlemény”, *Budapesti Szemle* 258/753. (1940), 124–162., ide: 159.

40 Szabolcsi Bence: „A magyar romantikus műzene főirányai. Második, befejező közlemény”, *Budapesti Szemle* 258/754. (1940), 195–231., ide: 203.

41 Somogyi: *Új életre ébred Erkel „Dózsa György”-e*.

42 [Szerző nélkül.]: „Megszólal Dózsa György, Erkel Ferenc eltemetett operája”, *Szabad Szó* LI/300. (1949. december 25.), 2.

Bár az Operaház levéltári irataiból ezúttal sincs adat a Dózsa felújításának szándékára, a verbunkos valóban kiemelt szerepet kapott az 1949 nyarán megfogalmazott, a zeneélet átalakítására vonatkozó tervekben. A cigányzene megújításának egyik lehetőségét már korábban a verbunkosban látták.⁴³ 1949 nyarán jelentés készült a Magyar Dolgozók Pártja Agitációs és Propaganda Bizottsága számára a magyar zenei élet helyzetéről. A zenetörténeti áttekintéssel kezdődő jelentés első aktuálpolitikai megjegyzése szerint „élesen szembe kell szállnunk azzal a reakciós állásfoglalással, mely szerint a verbunkos nem 'fajtisza', dekadens jelenség”,⁴⁴ s amely csak a népzene régi stílusait ismeri el jellegzetesen magyarként. A zeneélet párthű átalakítását elváró és a következő hónapokban végbemenő változásokat felvázoló szöveg Bartók és Kodály ideológiai értékelése után világossá teszi, hogy a körülöttük kialakuló mozgalom, a népdalokra való hivatkozás nem szoríthatja háttérbe a párt akaratát, továbbá nehezményezi, hogy „sok kommunista zenésről alapos vizsgálat után kiderülhetett, hogy erősebb szálak fűzték a pártonkívüli zenei nagyságok egyikéhez (Kodály, Szabolcsi), mint a Párthoz magához”.⁴⁵ Egy hasonló, 1949. július 8-i jelentés a Kodály-iskolát ítéli el amiatt, hogy az ősi pentatónia ellenében elveti, dekadensnek tartja többek között a verbunk dallamkincsét. Átértékelendőnek nevezi Erkel operáit, és az ismertetett reformok egyik fő céljának a „forradalmi romantika” megvalósítását tekinti.⁴⁶ Szabolcsi ekkori politikai megítélését tükrözte Mihály András említett előadásának a zenetörténész ideológiai szembenállására vonatkozó kitétele, következményeit Szabolcsi az általa szerkesztett *Dolgozók Hangversenykalauzán*nak nem sokkal az 1949. júniusi megjelenése után történt bezúzásában is kénytelen volt megtagasztalni.⁴⁷ Egy 1950. második feléből való dokumentum szerint az Agitációs és Propaganda Kollégium 1949. július 22-én feladatként tűzte ki azt is, hogy a párt tisztázza a Kodállal, Zathureczky Edével, Tóth Aladárral és Szabolcsival kapcsolatos álláspontját „kritikusan, az eddigi elvtelen magatartásunkat felszámolva”.⁴⁸

Az átalakítás részeként létrehozott Magyar Zeneművészek Szövetsége zene tudományi szakosztályának decemberi alakuló ülésén az elnöklő Szabolcsi a szakosztály számos tervét ismertetve kiemelte a többszólamúság kezdeteinek és a 19. század magyar romantikája problémáinak kutatását. Mihály András terjedel-

43 Riskó Kata: „A cigányzenekartól a népi zenekarig. Rác Zsigmond és a zenepolitika változásai”. In: Ignác Ádám (szerk.): *A magyar populáris zene története(i). Források, módszerek, perspektívák*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020, 109–132., ide: 116., 123.

44 [Szerző nélkül.]: *Jelentés a magyar zenei élet helyzetéről és javaslat a legsürgősebb teendőkre*. MOL MDP/MSZMP 2-6. fond 109/11 ő. e. 94., 2. Másolat. BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum.

45 Uott, 4–5.

46 [Szerző nélkül.]: *Jelentés a magyar zene helyzetéről és javaslat az ezen a téren mutatkozó legsürgősebb teendőkről*. 1949. július 8. MOL MDP/MSZMP 276. fond 108. cs./2. ő. e., 4–5. Másolat: BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum.

47 Ld. Breuer János: „'A múltat végképp eltörölni'? Wilhelm András Szabolcsi-értékelésének margojára”, *Holmi* XI/12. (1999. december), 1504–1507.; Péteri Lóránt: „Szabolcsi Bence és a magyar zeneélet diskurzusai (1948–1956) I.”, *Magyar Zene* XLI/1. (2003. február), 3–48., ide: 13–19.

48 [Szerző nélkül.]: *Jelentés*. MOL MDP/MSZMP 276. fond 89. cs./385. ő. e., 1. Másolat. BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum.

mes felszólalásában tisztázta, hogy a szakosztály valódi feladata irányt szabni, tervszerűvé tenni a kutatást, hogy az a magyar zenei hagyomány feltárásával a zeneszerzést segítse. Ebben elsőrendűen fontosnak nevezte a 19. századi magyar zenét.⁴⁹ A szakosztály december 29-i második ülésén Szabolcsi a verbunkosról tartott előadást,⁵⁰ amelynek összefoglalóját az *Új Zenei Szemle* is közölte a jegyzőkönyv alapján.⁵¹ Szabolcsi a korszakot egészen a 19. század végéig tekintette át, majd a jelen zeneszerzőihez fordult. A jegyzőkönyvben rögzített kérdést – „Mit tehet a mai nemzedék Bartók és Kodály után?”⁵² – és az erre adott választ az *Új Zenei Szemle* egyértelmű imperatívusszá fordította: „mi a teendője ezek ismeretében a Bartók és Kodály után következő magyar muzsikuskor nemzedéknek?”⁵³ Szabolcsi Bartók és Kodály örökségét meg nem tagadva, a magyar romantikát mintegy minőségi ideálként beállítva fogalmazta meg népzene és műzene szintézisét: „Felhasználja a régi anyagot, folytatja és követi szellemöket [sic], összefoglalja a népi zenét a műzenével. A romantikus kor legmagasabb csúcsára emelte a magyar zenét. A mai nemzedéknek el kell indítania az új magyar romantikát.”⁵⁴ Miután Szabó Ferenc a kozmopolitizmusnak a zenei életből való kiirtásában és a szocialista kultúra felépítésében nevezte meg azt a célt, amelyet a 19. századi magyar zene feltárása a Szövetség szerint szolgál,⁵⁵ a vitát lezáró Szabolcsi a politikai támadások keresztüztübe került Bartók alakjának az aktuális ideológiával való egyeztetését is megkísérelte, mondván, hogy noha a zeneszerző fiatal korában megtagadta a verbunkost, a III. zongoraversenyben és a *Divertimentó*ban visszakanyarodott hozzá.⁵⁶

A következő hónapokban Szabolcsi részt vett a szakosztálynak a 19. századi zene kiadását célzó munkájában, emellett a sajtóhírekben mint a *Dózsa* színrevitelének előkészítője tűnt föl. A *Magyar Jövő* 1950. január 6-án azt az operaházi iratok által szintén nem alátámasztott hírt közölte, hogy a Népművelési Minisztérium kezdeményezésére dramaturgiai munkaközösség alakult Szabolcsi Bence, Nádasy Kálmán, Gergely Sándor, Devecseri Gábor és Kenessey Jenő részvételével az opera felújítására, átdolgozására.⁵⁷ A Magyar Dolgozók Pártja január 13-án határozatot hozott az Operaház átszervezéséről,⁵⁸ amelynek programját Losonczy Géza, a Népművelési Minisztérium államtitkára „Az Operaház legyen a népé”

49 MNL-OL-P-2146 62. d. A Magyar Zeneművészek Szövetsége zenetudományi szakosztályának ülései 1949–1950. évben, 1–3.

50 *Zenetudományi szakosztály ülései*, 4–6.

51 [Szerző nélk.]: „A XIX. századi magyar zeneművészet kérdései”, *Új Zenei Szemle* I/1. (1950. június), 52–56.

52 *Zenetudományi szakosztály ülései*, 5.

53 [Szerző nélk.]: *A XIX. századi zeneművészet kérdései*, 54.

54 *Zenetudományi szakosztály ülései*, 5.

55 [Szerző nélk.]: *A XIX. századi zeneművészet kérdései*, 55.

56 Uott, 56.

57 [Szerző nélk.]: „Erkel eltemetett Dózsa-operájának feltámasztása”, *Magyar Jövő* XLIX/3. (1949. január 6.), 6.

58 A Csillag Miklós jegyezte előterjesztés teljes szövegét ld. Bolvári-Takács Gábor: „'Nem Mozart művészetét akarjuk támogatni'. Kísérlet az Operaház politikai átszervezésére 1950-ben”, *Muzsika* LIII/9. (2010. szeptember), 12–19., ide 13–17.

című cikkében hirdette ki. Míg például Bartók, Wagner és Stravinsky műveinek visszaszorítását követelte, szorgalmazta a haladó magyar hagyománynak nevezett Erkel-operák előadását, felrótta az intézménynek, hogy alig szerepel műsorán a *Hunyadi László* és a *Bánk bán*, és felújításra érdemesnek tartotta a *Dózsa Györgyöt*.⁵⁹ Néhány nap múlva Lózszy János is megerősítette a lap hasábjain Erkel időszerűségét, forradalmiságát és haladó voltát.⁶⁰ A *Szabad Nép* márciusban még ugyanúgy a zongorakivonat munkálatairól tájékoztatott, mint novemberben a *Magyar Nemzet*, és a munkaközösségre váró feladatokat ideológiai átdolgozásként írta le.⁶¹ A *Világosság* című lapban a munkaközösség vezetőjeként megszólaltatott Szabolcsi az átdolgozás kapcsán elsősorban rövidítésről és dramaturgiai változtatásokról beszélt, nem hallgatva el a mű gyengeségeit sem, míg a munkát régóta ambiciózus Kenessey összetettebb zeneszerzői tevékenységre utalt.⁶²

Az Operaház levéltári dokumentumaiban ez év tavaszáról egyedül egy levélváltás informál a munkaközösség működéséről. Március 15-én a kolozsvári Állami Magyar Opera azzal a kérdéssel fordult a budapesti Operaházhoz, hogy rendelkeznek-e a *Dózsa György*höz megfelelő szöveggel, és ha nem, milyen mértékű átdolgozást igényel a librettó.⁶³ Az Operaház május 4-én küldte a választ, mely szerint „Erkel Ferenc: *Dózsa György* című operájának bemutatását a budapesti Áll. Operaház a jövő színházi évadra tervezi. Úgy a partitúra portalánítása, mint a librettó időszerűsítése egy művészi munkaközösségnek adatott ki nemrég, mivel a mű eredeti formájában nem felel meg a kívánalmaknak.”⁶⁴ A kolozsvári intézmény igazgatója, Kallós József június 12-i válaszleveléből tudjuk, hogy az Operaház megbízásából Szabolcsi Bence külön írt az őket érdeklő részletekről, egyúttal Kallós jelezte a kolozsváriak igényét az átdolgozás partitúrájára és librettójára.⁶⁵

A levéltári iratok szerint 1950 júliusában alakult meg az Operaház 1953-ig működő általános Dramaturgiai Bizottsága, amelynek Szabolcsi és Kenessey is tagja volt. Bár a sajtó időről időre hírt adott a felújítás munkálatairól, és a bizottság is számos alkalommal tárgyalt a mű színpadra állításának lehetőségéről, végül nem javasolták előadását.⁶⁶ Az I. Magyar Zenei Hét idején megint a rádió pótolta megszólaltatását, a Petőfi Rádióban egy alkalommal az opera másfél órás kereszt-

59 Losonczy Géza: „Az Operaház legyen a népé!” *Szabad Nép* VIII/31. (1950. február 5.), 10.

60 Lózszy János: „Erkel forradalmi műve: a *Bánk bán*”, *Szabad Nép* VIII/35. (1950. február 10.), 6.

61 [Szerző nélkül]: „Munkaközösség dolgozik Erkel 'Dózsa György' című operájának felújításán”, *Szabad Nép* VIII/61. (1950. március 12.), 10.

62 (p. i.): „Erkel Dózsa György-operájának átdolgozásáról beszél Szabolcsi Bence és Kenessey Jenő”, *Világosság* VI/73. (1950. március 28.), 64.

63 *A kolozsvári Állami Magyar Opera levele a budapesti Állami Operaháznak, 1950. március 15-én.* MNL-OL-XXVI-I-3 7. d. 364/1950.

64 *A budapesti Állami Operaház levele a kolozsvári Állami Magyar Operának, 1950. május 4-én.* MNL-OL-XXVI-I-3 7. d. 364/1950.

65 *A kolozsvári Állami Magyar Opera levele a budapesti Állami Operaháznak, 1950. június 12-én.* MNL-OL-XXVI-I-3 7. d. 364/1950.

66 Berlász Melinda–Tallán Tibor (szerk.): *Iratok a magyar zeneélet történetéhez 1945–1956*, II., 49–59.

metszetét játszották Polgár Tibor vezényletével, Bónis Ferenc magyarázó szövegével.⁶⁷ Az Operaházban Kadosa Huszti kalandja képviselte az új magyar operát.

Mindeközben a Zeneművészek Szövetségének zenetudományi szakosztálya bizottságot hozott létre a 19. századi hangszeres zene kiadására és népszerűsítésére. Az első ülést 1950. március elsején tartották Szabolcsi Bence, Ujfalussy József, Major Ervin, Járdányi Pál, Szöllősy András és Járdányi Pálné jegyzőkönyvvezető részvételével.⁶⁸ Szabolcsi javaslatot tett a kiadásra szánt 19. századi anyag beosztására, és a résztvevők megállapodtak abban, hogy a sorozat címe „A verbunkos zene emlékei” lesz. Major vállalta, hogy viszonylag hamar, egy negyed év alatt sajtó alá rendezi a *Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből* című, a 19. század első felében nyomtatásban megjelent gyűjtemény dallamait.⁶⁹ Tervét olyan népzenei szemlélettel vázolta fel, amely lényegében kétségbe vonta a kiadványban publikált darabok műértékét. A darabokat harmonizálás nélkül tette volna közzé, mivel a harmonizálásokat nem tartotta megfelelőnek, és a dallamok variáncsoportjait csak egy-egy példa képviselte volna. A kötet mintájaként Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekek* című gyűjteményének Bartha Dénes és Kiss József által szerkesztett, akkor még kiadás előtt álló közreadására utalt.⁷⁰ Az *Ötödfélszáz énekek* 1953-ban, a szerzőt, a gyűjtemény hátterét és sajátosságait ismertető bevezetővel, az anyagra vonatkozó különböző zenei mutatókkal, a dallamegyezések és a más forrásokban található változatok részletes bemutatásával jelent meg, a forrás egyszólamú, kezdetleges kottairással lejegyzett zenei anyaga azonban aligha vehető össze a *Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből* zongoradarabjaival.⁷¹ A bizottság javasolta népszerű verbunkosátiratok kiadását, továbbá eldöntötte, hogy felkéri Lajtha Lászlót hangszeres népzenei kiadványok, Vargyas Lajost népdalgyűjtemény elkészítésére, a négyhónapos angliai útjáról előző nap hazatért Kodályt pedig arra, hogy az Ifjúsági Szövetség nyárra tervezett megalakulására készítsen széles körben terjeszhető magyar népdalkötetet egyszerű zongorakísérettel ellátott dalokkal.⁷²

E felkérések révén az április 15-i ülésen Ujfalussy, Major, a Járdányi-házaspár, Szávai Nándorné és Dobó Klára, valamint a később csatlakozó Szabolcsi mellett Kodály, Lajtha és Vargyas is jelen voltak.⁷³ Kodály azonnal magához ragadta a szót.

67 [Szerző nélkül.]: „Dózsa György. Erkel operája a rádióban”, *Magyar Nemzet* VII/258. (1951. november 29.), 5.; [szerző nélkül.]: „A Világosság rádióműsora 1951. november 19-től november 25-ig”, *Világosság* VII/268. (1951. november 16.), 5.

68 *Jegyzőkönyv a XIX. századi hangszeres népi zene kiadása és népszerűsítése tárgyában tartott ülésről, 1950. március 1-én.* MNL-OL-P-2146 62. d. Bizottsági ülések 1949–1950. 2–3.

69 Uott, 2.

70 Uott.

71 *Ötödfélszáz énekek. Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből.* S. a. r.: Bartha Dénes, Kiss József. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953; *Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből. 136 Verbunkos táncdaráb 1823–1832 melyek Fortepianóra alkalmaztattak Ruzitska Ignátz által Veszprémben.* Bev. és szerk. Rakos Miklós. Reprint kiadás. Budapest: Rakos Miklós, 1994.

72 *Jegyzőkönyv a XIX. századi hangszeres népi zene kiadása és népszerűsítése tárgyában tartott ülésről, 1950. március 1-én, 2–3.*

73 *Jegyzőkönyv a XIX. századi hangszeres népi zene kiadása és népszerűsítése tárgyában tartott második ülésről 1950. április 15-én.* MNL-OL-P-2146 62. d. Bizottsági ülések 1949–1950. 4–6.

Mint mondta, sajnálja, hogy az előző ülésre meghívás híján nem tudott eljönni, mert már akkor elmondta volna kifogásait. Ezek egy része a verbunkos fogalmát érintette. Az ülésen megfogalmazott kritikája a kifejezés stílusra alkalmazására, sőt, a verbunkos stílus elkülönítésére vonatkozott. Ezzel kapcsolatban vetette fel a szó német eredetét is: „Legelőször is teljesen ki kellene hagyni a ‘verbunkos’ szót. Semmi jogosultsága nincs ennek a külön névnek. Utálatos, németes szó. Ne tűzzük ki egy fontos tudományos publikáció címének.”⁷⁴ Kodály nem értett egyet azzal sem, hogy a kiadást a viszonylag könnyen hozzáférhető, de általa kevésbé értékesnek tartott Veszprém vármegyei nótákkal kezdjék. Ehelyett fontosabbnak tartotta megszervezni a kéziratos és nyomtatott magyar hangszeres zenei források feltárását és *A magyar tánczene három százada* címmel egy teljességre törekvő, egységes kiadvány készítését, amit egyébként már sok éve tervezett.⁷⁵ Miután Szabolcsi, Major és Ujfalussy javaslatokat tettek a további anyag összegyűjtésére, Kodály a közzététel módjára vonatkozó elképzeléseikről kérdezte volt tanítványait⁷⁶ – a következő ülés jegyzőkönyvéből derül ki, hogy nem értett egyet a dallamok harmónia nélküli közlésével.⁷⁷ Ezt követően a munka szervezési kérdéseit és a tervezett népzenei köteteket tárgyalták, végül Kodály a tőle várt zongorakíséretes népdalkötetre is kitért, közölve, hogy elvállalja néhány ilyen darab készítését, de határidőhöz nem tudja kötni. Az értekezlet megállapodott abban, hogy a tervezett kiadványsorozat címe *A magyar tánczene emlékei 1500–1850-ig* lesz.⁷⁸

Kodály tehát elsősorban a gyors, de tudományos szempontból kevés újat hozó megoldást kifogásolta, ugyanakkor az időhatárok kiterjesztésével a 19. századot kiemelő zenepolitikától is távolabbra tolta a tervet. Ezt a verbunkos szó elhagyása is segíthette, de nem feltétlenül ez lehetett Kodály egyetlen vagy akár fő szempontja. A verbunkos kifejezés viszonylag újonnan vált bevett stílusfogalommá, és ebben jelentős része volt Szabolcsi Bencének. Korábban a 18. század végén megjelenő új típusú magyar táncdarabokat, Bihari János, Lavotta János, Csermák Antal zenéjét leginkább palotásnak nevezték, míg a verbunkost szűkebben a toborzáshoz tartozó vagy annak gondolt zenére alkalmazták. Fabó Bertalan *A magyar népdal zenei fejlődése* című, 1908-ban megjelent könyvében palotás néven mutat be lényegében egy stíluskorszakot, a magyar zene általa 1790–1848 között meghatározott időszakát, amelyben a nyugat-európai műzenéből is merítő hangszeres stílus vált uralkodóvá a magyar zenében.⁷⁹ Ugyanakkor a stílus jellemzésében gyakran használja a szű-

74 Uott, 4.

75 Uott.

76 Uott, 4–5.

77 *Jegyzőkönyv a XIX. századi hangszeres népi zene kiadása és népszerűsítése tárgyában tartott harmadik ülésről 1950. június 3-án.* MNL-OL-P-2146 62. d. Bizottsági ülések 1949–1950. 7–9., ide: 8.

78 *Jegyzőkönyv a XIX. századi hangszeres népi zene kiadása és népszerűsítése tárgyában tartott második ülésről 1950. április 15-én,* 6.

79 Fabó Bertalan: *A magyar népdal zenei fejlődése.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1908, 263–296, 486, 530, 549. Fabó rámutatott, hogy téves Bartalus István elképzelése, amely szerint a palotások a Bartalus által szintén palotásoknak nevezett 16–17. századi olasz táncok közvetlen ro-

kebb, nála a tánchoz és tánczenéhez kötődő verbunkos kifejezést. Fabó az 1910-es években a Szabolcsi édesapja, majd bátyja által szerkesztett *Egyenlőség* című folyóirat rendszeres szerzője, Szabolcsi Miksa egyik nekrológjának írója volt. Könyvét a magyar zenetörténet iránt a naplójegyzetei alapján már tizenévesen érdeklődő Szabolcsi⁸⁰ fiatalon olvashatta, a magyar népdal történeti szemléletét, illetve a magyar zenetörténeti emlékek népzeneben való megőrződésének gondolatát e mű is közvetíthette számára. A verbunkos fogalom használatában Szabolcsira hatással lehetett Réthei Prikkel Marián, aki a magyar táncról írt és 1923–24 fordulóján publikált összefoglaló kötetében általánosan használta a verbunkos kifejezést a verbuváláskor járt és az ezzel kapcsolatba hozható későbbi táncokra. Tárgyalta a verbunkos zenéjét is, és „úri verbunkosok-nak” nevezte Bihari, Lavotta, Csermák táncról már függetlenedett dallamait.⁸¹ A huszonöt éves Szabolcsi 1924-ben „A régi magyar zenetörténet problémái” című tanulmányában egy összefoglaló, a sajátosan magyar jelenségekre fókuszáló zenetörténet megírását tűzte ki céljául.⁸² E törekvésével is összefügghet az, hogy a nemzeti zene kialakulása szempontjából valóban jelentős időszakot egy korszakfogalommal igyekezett megragadni. Tanulmányában bevett fogalomként jelenik meg a „verbunkos”, illetve „verbunkos-korszak” kifejezés, és fokozatosan válik világossá, hogy Szabolcsi a 18. század végén megjelenő új tánc- és zenei típust, illetve a 19. század elejének „virtuóz triászát”, Biharit, Lavottát, Csermákot értette rajta.⁸³

Az 1920-as évek második felében Major Ervinnel együtt – többek között az általuk Tóth Aladárral közösen szerkesztett *Zenei Szemlében* – következetesen és gyakran a fogalom megszilárdítását segítő egy-két szavas magyarázattal használták a stílusra utaló verbunkos kifejezést. Major Ervin Haydnnek „a XVIII. század végi új magyar muzsika – a verbunkos zene” iránt mutatott érdeklődéséről írt,⁸⁴ és hasonló fordulatot alkalmazott Pozsony zeneéletével kapcsolatban.⁸⁵ Egy a *Pesti Napló*ban 1925 decemberében név nélkül megjelent, de Szabolcsi erdélyi kutatásainak eredményeiről egyes szám első személyben beszámoló cikk konkrétan határozta meg az időszakot: az 1790 körül feltűnő, bécsi és olasz hatás alatt keletkezett verbunkos stílust említette, melynek Bihari volt a fénypontja. A szerző mint a verbunkos első korszakából valót közölte egy 1787-es marosvásárhelyi gyűjtemény egyik dallamát.⁸⁶

---

konai lennének, ezért az általa tárgyalt zenét az „újmagyar palotás” kifejezéssel különböztette meg a korábbtól. Uott, 265–266.

80 Kroó György: *Szabolcsi Bence 1.* Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, 1994, 75–77.

81 Réthei Prikkel Marián: *A magyarság táncai.* Budapest: Studium, 1924, 172–176.

82 Szabolcsi Bence: „A régi magyar zenetörténet problémái”, *Budapesti Szemle* CXCVIII/570. (1924), 285–302., ide: 285–287. E tanulmány hivatkozásai között mind Réthei Prikkel, mind Fabó könyve szerepel.

83 Uott, 292–301.

84 Major Ervin: „Fusz János és kora II.”, *A Zene* VII/4. (1925. április 30.), 98–99., ide: 98.

85 Uő: „Struck Pál, Haydn ismeretlen magyar tanítványa”, *Zenei Szemle* X/7. (1926. május), 200–203., ide: 202.

86 [Szerző nélkül]: „400 éves magyar népeketek találtak. A régi magyar zene ismeretlen emlékei”, *Pesti Napló* LXXVI/292. (1925. december 25.), 4–5.

Az 1790-es évszám kiemelésében a fiatal zenetörténészek számára minden bizonnyal jelentősége volt Kodály Zoltán 1925 áprilisában Debrecenben a régi magyar tánczenéről tartott előadásának. A *Debreceni Független Újság* névtelen tudósításából ismert előadásban Kodály rámutatott, hogy a kevés 16–17. századi forrás után az 1670 és 1790 közötti időszakból a magyar tánczene semmilyen nyoma nem maradt fenn. 1790-től bontakozott ki az újabb tánczene, amelyben „német és olasz dallam és frazeológia, bécsi klasszikus és lengyel kisorosz hatás és egy vékony ér a magyar néphagyományból” egyaránt megfigyelhető.⁸⁷ Kodály előadásának e megállapítására Szabolcsi utalt a *Zeitschrift für Musikwissenschaft* 1925–1926-os számaiban németül publikált tanulmányorozatában. Itt az 1924-ben magyarul megjelent tanulmányánál konkrétan fogalmazva, a forrásokban 1790 körül felbukkanó új stílusról írt, amelyet „Werbung”-nak, „Werbung-stilnek” nevezett.⁸⁸ Major a Bihari Jánosról szóló tanulmányában röviden bemutatja az 1790-től dokumentálható verbunkost, csúcspontjának Biharit tekintve.⁸⁹ Míg azonban Major a verbunkost a kor magyarországi zenéjének egyik irányaként írta le, Szabolcsi a Tóth Aladárral közösen szerkesztett *Zenei Lexikon* 1931-ben megjelent második kötetének „verbunkos” szócikkében e sajátosan magyar stílussal határozta meg a magyar zenetörténet egy teljes korszakát, mellőzve ezzel nemcsak a 19. század eleji magyar zeneéletben szerepet játszó, hanem a magyar zeneszerzés által létrehozott más műveket is. Szócikke szerint a verbunkos „a 18. század utolsó harmadában felszínre kerülő s kibontakozó magyar tánczenei forma, melyről a korszak teljes hangszeres stílusát verbunkos-stílusnak s a magyar zenetörténet 1780–1830 közötti félszázadát a V. korszakának mondhatjuk.”⁹⁰ Szabolcsi többek között énekelt verbunkos dallamok vizsgálata alapján 1780-ra hozta előre a korszakhatárt, a szócikk terjedelméhez mérten a stílust is jellemezte, és áttekintette annak történetét. Noha a verbunkost későbbi írásaiban is mint ez időszak uralkodó magyar zenei stílusát mutatja be, nem definiálja vele ilyen egyértelműen és átfogóan a magyar zenetörténet egy bizonyos időszakát. A lexikon 1965-ben Bartha Dénes főszerkesztésében megjelent új kiadásában azonban lényegében változatlan formában közölte újra az 1931-es szócikk szövegét.⁹¹

Bár a „verbunkos” mint stílust jelölő fogalom hamar a zenetörténet-írás részévé vált, Kodály csak kivételes alkalommal használta. Az 1790 táján feltűnő hangszeres stílusokorszak értelmében többször említette egy 1938 után keletkezett feljegyzésében. A kifejezés – igaz, csak egyszer – az 1939-ben megjelent „Magyar-

87 A tudósítás teljes szövegét ld. Breuer János: „Kodály Zoltán első látogatása Debrecenben”, *Alföld* XXVI/8. (1975. augusztus), 57–59., ide: 58.

88 Benedikt Szabolcsi: „Probleme der alten ungarischen Musikgeschichte IV”, *Zeitschrift für Musikwissenschaft* VIII/8. (1926. Máj), 485–498., ide: 494.

89 Major Ervin: „Bihari János”, *Zenei Szemle* XII/1–2. (1928. január–február), 5–27, ide: 5–6.

90 Szabolcsi Bence: „Verbunkos”. In: uő-Tóth Aladár (szerk.): *Zenei Lexikon II. L–Z*. Budapest: Győző Andor, 1931, 652–654.

91 Szabolcsi Bence: „Verbunkos”. In: Szabolcsi Bence–Tóth Aladár: *Zenei Lexikon III. O–Z*. Főszerk. Bartha Dénes, szerk. Tóth Margit. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1965, 586–588.

ság a zenében” című tanulmányában is felbukkan.⁹² Hasonló értelemben alkalmazta, noha helytelenítette a Mihálovits Lukács nótáiról szóló cikk fogalmazványában: „Sokat írnak-beszélnek nálunk mostanában a röviden, de helytelenül verbunkosnak nevezett stílusról.”⁹³ A kifejezést tehát zenetörténeti témában célszerűnek érezhette, mellőzése a rá jellemző óvatosságból is eredhet. Népzenei írásaiban például a Bartók által a népdalok egy csoportjára 1918-ban bevezetett „új stílus” kifejezést is kerülte.⁹⁴ Aggályait növelhette, hogy Szabolcsi a verbunkost idővel kiterjesztette a század második felének zenéjére,⁹⁵ a népzene- és néptánc-kutatás pedig némileg tisztázatlanul a hangszeres népzene bizonyos típusaira is alkalmazta. Lajtha László a magyar néptáncról Gönyey Sándorral írt, *A magyarság néprajza* című sorozatban 1937-ben publikált összegző tanulmányában különböző népi férfitáncokra vonatkozó típusfogalomként használta a „verbunkost”, függetlenül az adott tánc népi elnevezésétől.⁹⁶

A népi verbunk és a verbunkos kapcsolatának és egymásra gyakorolt hatásának összetettsége miatt valójában nem feltétlenül perdöntő a szó használatának kérdésében az a megállapítás, amellyel Lajtha a zenetudományi szakosztály bizottságának következő, június 3-án tartott ülésén felidézte a korábbi vitát. Mint mondta, erdélyi gyűjtésében alig találkozott verbunk dallamnévvel – a széki hangszeres gyűjtésében mindössze egy, a kőrisspatakiban négy verbunk elnevezésű dallamot talált –, noha úgy látta, hogy a verbunkos táncra jellemző figurák sok táncban szerepelnek.⁹⁷ Ugyanakkor a verbunk kifejezés egyes területeken kétségtelenül fennmaradt népi táncnévként. E táncok közül számos népszerű volt a két világháború közötti Gyöngyösbokréta-bemutatók műsorain,⁹⁸ a népi verbunktáncok elnevezésének sokféleségére pedig Lajtha is utalt a már említett összefoglalásában.⁹⁹

Szabolcsi a zenetörténet-írásban szerzett tapasztalatai alapján amellet érvelt, hogy a tervezett kiadvány címétől függetlenül fontos lenne a zenetudományban megtartani a verbunkos kifejezést, amely behatárol egy korszakot, mert szükség van az 1770–80 között megjelenő, zeneileg újat hozó darabok definiálására. Kodály

92 Kodály Zoltán: „M[agyar]ságtud[omány]”. In: uő: *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers*. Válogatta, szerk., sajtó alá rend. Vargyas Lajos. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993 (Kodály Zoltán hátrahagyott írásai 2.), 105–108., ide: 107.; uő: „Magyarság a zenében”. In: uő: *Visszatekintés*, 2. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok. Sajtó alá rendezte és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta Bónis Ferenc. Budapest: Argumentum Kiadó, 2007, 235–260., ide: 242.

93 Kodály Zoltán: „Mihálov[its] Lukács elemzése”. In: uő: *Magyar zene, magyar nyelv...*, 136–137., ide: 136.

94 Bereczky János: *A magyar népdal új stílusa*, I. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2013, 8.

95 Ld. Szabolcsi Bence: *A magyar zenetörténet kézikönyve* (Budapest: Magyar Kórus, 1947) „A verbunkos, mint a magyar romantika nagy formáinak nyelve. Kései verbunkos-stílus” című fejezetét. Uott, 107–139.

96 Lajtha László–Gönyey Sándor: „Tánc”. In: *A magyarság szellemi néprajza*, 2. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1937 (A magyarság néprajza IV.), 85–149.

97 *Jegyzőkönyv a XIX. századi hangszeres népi zene kiadása és népszerűsítése tárgyában tartott harmadik ülésről 1950. június 3-án*, 7.

98 Pálfi Csaba: „A Gyöngyösbokréta története”. In: Dienes Gedeon–Maác László (szerk.): *Tánc tudományi Tanulmányok 1969–1970*. Budapest: Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Tagozata, 1970, 115–161., ide: 155.

99 Lajtha–Gönyey: *Tánc*, 127.

a fogalomhasználat jogosságát ez utóbbi kitételen keresztül kérdőjelezte meg, mondván, a megelőző száz év magyar tánczenéjének bármilyen forrása híján nem támasztható alá, hogy e darabok valóban újdonságot jelentettek volna. Lajtha nem tartotta valószínűnek, hogy éppen az 1780-as dátum mérföldkő lenne, Kodály pedig a népi névhasználattal érvelt: „verbunkosnak a németek nevezték el, és itt szokás szerint elfogadták az elnevezést. De hogy a nép maga nem fogadta el, azt bizonyítja az a tény, hogy nagyon kevés darabot neveznek verbunkosnak.”¹⁰⁰

Kodály szavai aligha függetleníthetők attól a ténytől, hogy a stílust a politikai hatalom is saját céljaira igyekezett felhasználni. E folyamat a következő évben bontakozott ki. Szabó Ferenc 1951 áprilisában, három évvel a szovjet zenei határozatot övező viták után világhossá tette, hogy annak a „klasszikus hagyományok” követésére való felszólítása elől nem lehet többé Bartók és Kodály népi forrásokon alapuló klasszicizmusára hivatkozva kitérni.¹⁰¹ „Zeneművészetünk időszerű kérdései” címmel a *Szabad Népb*en publikált cikkében éles hangon ítélte el azokat, akik lenézik Erkel operáit, és idegennek, károsnak tartják a verbunkost, az 1848-as forradalom zenéjét, illetve a cigányzenét.¹⁰² Nyáron a Magyar Zeneművészek Szövetségének elnöksége előtt határozott iránymutatást közölt, amely szerint a zeneszerzőknek a 19. századi magyar zenei hagyomány felé kell fordulniuk, és a régi magyar népdalstílus kultuszát ki kell egészíteni az újabb stílusok felhasználásával. Az ősszel megrendezett I. Magyar Zenei Héten a Járdányi Pál körül kirombant vitában csúcsondott ki a hatalmi szóval kítűzött vezérelv és a szuverenitását őrizni próbáló Kodály-kör ellentéte.¹⁰³

A 19. század hangszeres magyar zenéjének közreadási munkálataiban vagy legalábbis annak terveiben Kodály elképzelései érvényesültek. Az MTA Zenetudományi Bizottságának, illetve I. osztályának intézményi jelentéseiben az 1954-es beszámolóig találkozunk *A magyar tánczene emlékei* című mű tervezetével, amelyet Major Ervin gondozott.¹⁰⁴ Szabolcsi *A XIX. század magyar romantikus zenéje* című, 1951-ben kiadott könyvének a tanulmányaiban korábban meg nem jelent részletes stíloselemzés is része, ugyanakkor a könyv szerzője 1947-et tüntette fel a szöveg keletkezésének végdátumaként.¹⁰⁵ Amint a *Zenetudományi Tanulmányok* Kodály Zoltán 70. születésnapja alkalmából Szabolcsi és Bartha szerkesztésében publikált első kötetének több tanulmánya tanúsítja, a zenetörténet-írásnak része

100 Jegyzőkönyv a XIX. századi hangszeres népi zene kiadása és népszerűsítése tárgyában tartott harmadik ülésről 1950. június 3-án, 7–8.

101 Péteri: *Szabolcsi Bence és a magyar zeneélet diskurzusai...*, 237–256., ide: 242.

102 Szabó Ferenc: „Zeneművészetünk időszerű kérdései”, *Szabad Népb* IX/82. (1951. április 8.), 9.

103 Tallián: *Magyar képek...*, 298–301.; Péteri: *Szabolcsi Bence és a magyar zeneélet diskurzusai...*, 242–243.

104 [Szerző nélkül]: „A Magyar Tudományos Akadémia 1953. évi könyvkiadási programja”, *Akadémi-ai Értesítő* 60/497. (1953), 30–37., ide: 31.; Szabolcsi Bence–Bartha Dénes: „A Zenetudományi Bizottság munkája az 1951–52. évben és a zenetudományban ez időben végzett munkálatok értékelése”, *Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának közleménye* III/4. (1953), 408–413., ide: 410.; [szerző nélkül]: „A Zenetudományi Főbizottság munkája 1954-ben”, *Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának közleményei* VII/1–2. (1955), 170.

105 Szabolcsi Bence: *A XIX. század magyar romantikus zenéje*. Budapest: Zeneműkiadó, 1951.

maradt a verbunkos fogalma.¹⁰⁶ Kodály szavai ugyanakkor árnyalják a kifejezés egyoldalú használatát, és a fogalom átgondolt alkalmazásának szükségességére figyelmeztetnek.

---

106 Szabolcsi Bence–Bartha Dénes (szerk.): *Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953 (Zenetudományi Tanulmányok, I).

A B S T R A C T

KATA RISKÓ

SZABOLCSI, KODÁLY, AND THE CONCEPT OF VERBUNKOS

The emergence of a distinctive Hungarian musical style at the end of the 18th century, which drew attention to Hungarian music abroad, has been given a prominent place in Hungarian music history from the very beginning. Bence Szabolcsi, who undertook a comprehensive exploration of Hungarian music history during the period when modern Hungarian musicology was unfolding between the two world wars, played a significant role in the term ‘verbunkos’ becoming established in musicology to denote this style.

Verbunkos became an important topic of Hungarian musical discourse in the years after the open communist takeover of Hungary in 1948. The style could be matched with 19th century Russian music, which Soviet cultural policy designated as the basis for new music. Politics used the question of the attitude to verbunkos to judge musical works and to exercise power over Hungarian musical life, and through this it also confronted Zoltán Kodály and his circle, who emphasised the primary importance of folk music. Thus, political and professional aspects, as well as personal motivations, were mixed in the musical discussions of the time on verbunkos. The study examines the discourses of Hungarian musical life in the post-World War II years, primarily related to the concept and style of verbunkos, in the light of the research history of the preceding years.

Kata Riskó (1985) PhD, musicologist and ethnomusicologist. Since 2012 she has been working as a researcher in the Archives and Department for Folk Music and Folk Dance Research of the Institute for Musicology RCH, Budapest, and since 2022 has been an acting team leader. Her research interests include the historical and comparative study of Hungarian folk music, the relationship between folk music, popular music and art music in the compositions of Haydn, Liszt, Erkel, Brahms and Bartók, and Gypsy music. She has won the Zoltán Kodály Musicology Fellowship three times, the New National Excellence Programme Fellowship in 2017, and since 2023 her research has been supported by the János Bolyai Research Scholarship.